

МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТЛАР ДАРОМАДЛАРИ БАРҚАРОРЛИгинИ ТАЪМИНЛАШДА ЕР СОЛИГИ ТУШУМЛАРИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Мейлиев Обид Рахматуллаевич

Тошкент молия институти мустақил изланувчиси.

ORCID:0000-0002-8586-8858

WAYS TO INCREASE REVENUE FROM LAND TAX TO ENSURE THE SUSTAINABILITY OF LOCAL BUDGET REVENUES

Meyliev Obid Rakhmatullaevich

Independent researcher of Tashkent Financial Institute

ORCID:0000-0002-8586-8858

JEL Classification: H1,H2

Аннотация. Мақолада ер солигининг моҳияти ва хусусиятлари, маҳаллий бюджетлар даромадларини шакллантиришидаги ўрни ва аҳамияти, ер солиги суммасини солиқ тўловчилар гуруҳлари бўйича шаклланиши, маҳаллий бюджетларга ер солигидан тушумларнинг амалдаги ҳолати ўрганилган, шунингдек, маҳаллий бюджетлар даромадларига таъсир кўрсатувчи омилларни эконометрик таҳлилни амалга ошириш жараёнида мавжуд муаммолар аниқланган ва ечим сифатида фикр-мулоҳазалар келтирилган. Маълумки маҳаллий бюджетларнинг асосий даромад манбаларидан бири ер солиги ҳисобланади, уларнинг бюджет даромадларидаги улуши юқори эмас. Чунки ер солигини амал қилиш механизмида ҳанузгача бир қатор муаммолар сақланиб қолаётганлиги, жумладан, ер солиги ставкаларининг белгиланишидаги номуносивликлар, ерлар балл бонитетини аниқлашдаги муаммолар, қўлланилаётган солиқ имтиёзларининг амалда ўзининг ижобий самарасини бермаётганлиги каби ҳолатлар шулар жумласидандир.

Жаҳон амалиётида ер солиги ресурслардан фойдаланганлик учун ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган солиқ сифатида тартибга солувчи ва молиялаштирувчи солиқлар таркибидаги муҳим солиқ ҳисобланади.

Бугунги кунда мамлакатимизда ер солигини аҳамиятини ошириш борасида бир қатор чора-тадбирларнинг белгиланиши ва амалга оширилишига қарамадан айрим муаммоларнинг сақланиб қолаётганлиги, уларни замон талаблари асосида такомиллаштиришни тақазо қилмоқда.

Республикаимизда ер солиги механизмида солиқ тўловчилар сони ва фойдаланилган ер участкаларини ҳисобга олган ҳолда, ер солигини хўжалик юритувчи субъектларнинг ер ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланишига таъсирини баҳолашнинг имконияти мавжуд эмас. Бу эса, ўз навбатида ривожланган мамлакатлар ижобий тажрибасидан оқилона фойдаланиш орқали мамлакатимизда кўчмас мулк солигини жорий этиш асосида улар қийматини аниқлаш имконини яратиш зарурлигини тақазо этади. Мазкур мақолада Panel моделлари асосида маҳаллий бюджетлар даромадларини эконометрик моделлаштириш натижасида ер солигидан тушумларнинг ҳамда ер солиги тўловчи юридик шахслар сонининг ортиши маҳаллий бюджетлар даромадларининг ортишига таъсир этувчи энг муҳим омил эканлиги аниқланди. Шундан келиб чиқиб, мақолада ер солигидан тушумларни ошириш асосида маҳаллий бюджетлар даромадлари барқарорлигини таъминлаш имкониятлари асосланган.

Abstract. The article illustrates the characteristics of property land tax, its importance in the formation of the revenues of local budgets, the formation of the amount of land tax according to types of taxpayers. Moreover, the current state of receipts from land tax to local budgets are investigated, as well as the existing problems in the process of performing an econometric analysis of factors affecting the revenues of local budgets and some suggestions are provided as a solution.

Although, one of the main sources of income of local budgets is land tax, their shares in budget revenues are not significant. Because there are still a number of problems in the land tax within the implementation mechanism, including the imbalances in the determination of land tax rates, problems in determining the credit rating of land, and the fact that the applied tax incentives do not have a positive effect in practice.

In world practice, land tax is one of the vital tax with its regulatory and financial character among taxes for the use of land resources and environmental protection.

Today, despite the establishment and implementation of a number of measures to increase the importance of land tax in our country, some problems remain, which calls for their improvement based on the requirements of the times.

There is no possibility to assess the impact of land tax on the effective and rational use of land resources by economic entities, as taking into consideration the number of taxpayers and used land plots in the land tax mechanism in our Republic of Uzbekistan. This, in turn, indicates the need to create an opportunity to determine their value during the introduction of real estate tax in our country by rationally using the positive experience of developed countries.

As a result of econometric modeling of incomes of local budgets based on Panel models in this article, it was determined that the increase in income from land tax and the number of legal entities paying land tax is the most important factor affecting the increase in incomes of local budgets. In conclusion, the article focuses on the possibilities of ensuring the stability of local budgets'

incomes as a result of improving the income from land tax.

Калим сўзлар. кўчмас мулк, маҳаллий бюджет, маҳаллий бюджетлар даромадлари, маҳаллий бюджетлар даромадлари барқарорлиги, ер ресурслари, ер солиғи, маҳаллий давлат ҳокимият органлари.

Keywords. real estate, local budget, local budget revenues, stability of local budget revenues, land resources, land tax, local governments

Кириш. Маҳаллий бюджетлар Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг муҳим таркибий қисмини ташкил этади ҳамда маҳаллий ҳокимиятларнинг фаолият кўрсатишларида асосий молиявий манба бўлиб ҳисобланади. Маҳаллий бюджетлар маҳаллий талаб-эҳтиёжларни тўлароқ қондиришни ҳамда давлатнинг марказлашган тартибда амалга оширадиган тадбирларини бажарилиши билан чамбарчас боғланган ҳолда ижро этишга имкон яратиб беради. Маҳаллий ҳокимият органларига маҳаллий бюджет даромадларини кўпайиши ва ресурсларни тежамкорлик билан сарфланиши вазифаси юклатилади. Ресурслар умуммиллий бойлик ҳисобланиб, улар давлат томонидан муҳофаза қилинади. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида қайд этилганидек, "Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир"[1]. Конституцияда ернинг ресурс сифатида ўз ифодасини топиши ҳамда ҳуқуқий муҳофазаланиши, ундан оқилона фойдаланиш лозимлигининг қайд этилиши алоҳида аҳамият касб этади. Ерга оид муносабатлар давлат томонидан тартибга солиниши керак бўлган энг муҳим йўналишлардан биридир.

"Ер умуммиллий бойликдир, Ўзбекистон Республикаси халқи ҳаёти, фаолияти ва фаровонлигининг асоси сифатида ундан оқилона фойдаланиш

зарур ва у давлат томонидан муҳофаза қилинади"[2].

Жаҳон амалиётида ресурслардан фойдаланганлик учун ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган солиқлар тартибга солувчи ва молиялаштирувчи солиқлар сифатида эътироф этилиб, биринчиси, тўғридан-тўғри хўжалик субъектларининг ресурслардан фойдаланишини тартибга солиш, солиқ миқдори атроф-муҳитга етказиладиган зарар миқдоридан, техник имкониятлардан ва хўжалик фаолиятининг иқтисодий рентабиллигидан келиб чиқиб белгиланса, иккинчиси эса, ресурсларни муҳофаза қилиш ва такрор ишлаб чиқариш учун молиявий ресурсларни шакллантиришга хизмат қилади. Бу турдаги солиқларнинг хусусиятлари хўжалик фаолиятининг ресурсларга қатъий салбий таъсири билан боғлиқ бўлмай, солиқ миқдори фойдалилик даражаси ва узлуксиз молиявий тушумлар мезони асосида белгиланади.

Материал ва метод. Ер солиғи, хусусан қишлоқ хўжалигини солиққа тортиш борасидаги муаммолар кўплаб маҳаллий ва хорижий олимлар томонидан ўрганилган. Кўчмас мулкларни солиққа тортишни ривожлантиришнинг фундаментал ғоялари турли иқтисодий мактаблар вакилларининг илмий ишларида, шу жумладан, француз иқтисодчилар мактаби (Ф.Кенэ, А.Р.Ж Тюрго ва бошқалар), классик сиёсий иқтисод мактаби (А.Смит, Д.Рикардо) ва неоклассик иқтисодий назария (А.Маршалл)чилар томонидан илгари сурилган. Мазкур мактаблар вакиллари томонидан ишлаб чиқилган кўчмас мулк объектларини солиққа тортишга оид ёндашувларни тизимлаштириш кўчмас мулк объектларини турлари, фойдаланиш мақсадлари, даромад олиш имкониятлари ҳамда қийматини аниқлаш тартиби бўйича фарқлаш улар концепцияларининг асосини ташкил этади деган хулосага келиш имконини беради. Мулк ҳукуки хусусий мулк бўлган мамлакатларда хусусий мулк ҳукуки ва ер қийматининг комбинацияси иккита ижтимоий харажатларни келтириб

чиқаради: ернинг (ёки бойликнинг) қиймати ва бу бойликнинг тенг тақсимланмаганлиги, фойдаланилмаган ернинг қийматини ундириш воситаларидан бири солиқдир[11].

Ер солиғи - бу ободонлаштирилмаган ерларнинг қийматидан келиб чиққан ҳолда ер эгаларидан олинадиган даврий солиқдир. Ер солиғи бойликларга солиқ солиш ва ерлардан самарали фойдаланишни рағбатлантиришнинг тежамкор воситасидир. Кўпгина адабиётларда назарий жиҳатларга асосий эътибор қаратилган, аммо уларнинг аксарияти бундай солиқни қандай мукамал жорий қилиш мумкинлиги ҳақида батафсил маълумотга эга эмас[12].

А.Алексееванинг фикрича маҳаллий ҳокимият органлари ерларнинг кадастр қийматини аниқлашда иштирок этмайдилар, гарчи улар ер солиғини самарали ҳисоблаш учун асос бўладиган тегишли кўрсаткичларни тасдиқлаши ва уларнинг ишончилиги учун аҳоли олдида жавобгар ҳисобланишади. Шу муносабат билан муаллиф маҳаллий бюджетга тушадиган ер солиғи суммасидан кўпроқ манфаатдор бўлган субъектлар сифатида маҳаллий ўзини ўзи бошқарув органларига тегишли ваколатларни бериш оқилона ва зарур деб ҳисоблайди[5].

И.Ярдякованинг таъкидлашича ер солиғи ишлаб чиқаришни рағбатлантирмайди, хўжалик юритишнинг иқтисодий шароитларини тенглаштириш функциясини бажармайди, шунингдек, ер солиғини ҳисоблашдаги мавжуд ёндашув тартибга солиш имконини бермайди, чунки маҳаллий бюджетларга солиқ тушумларининг аҳамиятсизлиги ерларни муҳофаза қилиш, уларнинг унумдорлигини ошириш билан боғлиқ қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тартибга солишга ёрдам бермаяпти[13].

Мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан А.Тошқулов фикрича қишлоқ хўжалигини солиққа тортиш доимий равишда ислоҳ қилинмоқда, лекин бу унинг мукамаллигини кафолатламайди. Солиқ қонунчилигининг беқарорлиги, мураккаблиги ва ноаниқлиги,

инвестиция, инновация ва тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантириш учун солиқ механизмларидан кам фойдаланиш ва ишлаб чиқаришни кенгайтириш солиқ тизимининг қишлоқ хўжалигида ўз вазифаларини тўлиқ бажаришга имкон бермайди[8].

Маҳаллий иқтисодчи олимлардан Ғ.Сафаровнинг фикрича республикада амалда бўлган бошқа солиқлардан фарқли равишда, кўп йиллардан буён ер участкаларига солиқ солиш тизимини халқаро тажрибалардан келиб чиқиб такомиллаштириш ишлари амалга оширилмади. Амалдаги тизим ва ўрнатилган ставкалар солиқ солишнинг адолатлилиги тамойили талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Шу боис, ер участкаларидан солиқ ундириш тартиби ва тизимини қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ[9]. Ер солиғи маҳаллий бюджетларнинг асосий даромад манбаларидан бири ҳисобланади, аммо ундан тушадиган бюджет даромадлари жуда оздир. Шу сабабли, давлат олдида ерлардан самарали фойдаланишни таъминлаш, ер солиғини оптимал ҳисоблашни таъминлаш, унинг йиғилишини кўпайтириш вазифалари турибди[10].

Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, маҳаллий бюджетлар даромадлари барқарорлигини таъминлашда ер солиғининг аҳамиятини оширишга қаратилган тадқиқотлар олиб бориш заруратини тақозо қилади.

Натижалар. Республикада амалга оширилган ва давом этаётган солиқ тизимини шакллантириш ва такомиллаштиришга қаратилган ислохотлар жараёнида ер солиғига катта эътибор қаратиб келинмоқда. Ҳозирги пайтга келиб ер солиғи республика солиқ тизимининг муҳим таркибий қисмини ташкил этади. Шунга қарамасдан, жаҳон амалиётида бўлгани каби республикада замонавий солиқ тизимида ҳам давлат бюджети даромадларини шакллантиришда асосий эътибор қўшилган қиймат, фойдадан ва аҳолидан олинадиган солиқларга қаратилган, яъни солиқ юкининг асосий қисми меҳнат ва капиталга тўғри келади.

Мамлакат ялпи ички маҳсулоти таҳлил этилаётган йилларда мунтазам ошиб борган. Шунингдек, Давлат бюджети даромадлари ҳам мос равишда ошиб, 2015-2021 йилларда ялпи ички маҳсулотнинг ўртача 19 фоизини ташкил этмоқда. Қайд этилган йилларда юқори солиқ юки 2020 ҳамда 2021 йилларга тўғри келиб 22 фоиздан юқорини ташкил этмоқда, энг кам солиқ юки 2017 йилга тўғри келиб 15,6 фоизни ташкил этган. Ресурс солиқлари 2015-2021 йилларда ялпи ички маҳсулотнинг ўртача 2,3 фоизини ташкил этган. Таҳлил этилган йилларда ўртача кўрсаткичдан 2015 ва 2017 йилларда 0,8 фоизга, 2016 йилда 0,9 фоизга камни ташкил этган бўлса, 2018 йилдан бошлаб эса ўртача кўрсаткичдан ортиқни ташкил этиб ресурс солиқларининг улуши ошган.

1-жадвал

Ер солиғининг ЯИМ даги улуши[14], (фоизда)

К ў р с а т к и ч л а р	Й и л л а р						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ЯИМ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Давлат бюджети даромадлари ¹ жами	16,5	16,1	15,6	18,6	21,2	22,1	22,4
Ресурс солиқлари, жами	1,5	1,4	1,5	2,4	3,3	3,2	2,8
<i>шундан; ер солиғи</i>	0,3	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,6

¹ Давлат мақсадли жамғармалари даромадларидан ташқари.

Республикаимиз солиқ тизимининг муҳим таркибий қисми ҳисобланган ер солиғини бюджет манфаатлари нуқтаи-назаридан такомиллаштиришга қаратилган йўналишларни белгилашда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Жумладан, бизнингча, давлат бюджети даромадлари таркибидаги ўзгаришларга қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади:

- давлат бюджети даромадлари умумий ҳажмининг ўзгариши;
- давлат бюджети даромадлари таркибида ҳар бир солиқ турлари бўйича улушининг ўзгариши;
- солиқ турлари бўйича солиқ тортиш базаларининг ўзгариши;
- солиқ турлари бўйича солиқ ставкаларини ўзгариши ҳамда солиқ

имтиёзларининг қўлланилиши ва бошқалар[6].

Таҳлил натижаларидан келиб чиққан ҳолда айтишимиз мумкинки, республикаимизда ер солиғи механизмида солиқ тўловчилар сони ва фойдаланилган ер участкаларини ҳисобга олган ҳолда, ер солиғини хўжалик юритувчи субъектларнинг ер ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланишига таъсирини баҳолашнинг имкони йўқ. Ушбу фикримизни ер солиғини тўловчилар бўйича тақсимооти динамикаси бўйича асослашимиз мумкин. Жумладан, 2019 йилда ер солиғига тортилган ер участкаларининг энг кам қисми, яъни 1,2 фоизи ноқишлоқ хўжалиги корхоналари ҳиссасига тўғри келгани ҳолда, ундирилган ер солиғининг энг кўп қисми, яъни 46,9 фоизи ушбу корхоналар зиммасига тўғри келган.

2-жадвал

Ер солиғи суммасини солиқ тўловчилар гуруҳлари бўйича шаклланиши[15],
(млрд.сўмда)

Солиқ тўловчилар	Й и л л а р					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ер солиғи жами:	966,7	1091,8	1504,2	2313,2	2386,7	4082,8
1. Юридик шахслар	564,0	559,7	838,7	1407,8	1289,9	2641,2
шундан:						
Ноқишлоқ хўжалиги корхоналари	286,5	346,1	535,2	1085,8	624,3	492,5
Қишлоқ хўжалиги корхоналари	1,3	1,1	1,8	4,6	130,4	155,2
Йирик солиқ тўловчилар	-	-	-	-	354,8	1936,5
Дехқон хўжаликлари(юридик шахслар)	0,1	0,01	0,5	0,4	0,6	0
Ягона ер солиғи тўловчилари	276,1	212,6	216,3	273,2	150,6	46,6
Бир гектардан ошган ер майдони учун ер солиғи тўловчи ЯСТ тўловчилари	-	-	84,9	14,6	1,1	-
Фойдаланилмаётган объектлар (хусусий мулк) учун оширилган ставкаларда ер солиғи тўловчи юридик шахслар	-	-	-	29,2	28,1	10,4
2. Жисмоний шахслар:	402,7	532,1	665,5	905,4	1096,8	1441,6
шундан:						
Дехқон хўжаликлари(жисмоний шахслар)	2,0	2,3	2,3	1,9	16,9	21,4

Таҳлил этилаётган йилларда бюджетда шаклланган ер солиғи суммаларини солиқ тўловчилар гуруҳлари кесимида таҳлил этадиган бўлсак, 2016-

2021 йилларда давлат бюджетига ер солиғидан тушумларда юридик шахсларнинг улуши ўртача 57 фоизни ташкил этиб, энг кам кўрсаткич 2017

йилда 51,3 фоизни, юқори кўрсаткич эса 2021 йилда 64,7 фоизни ташкил этган.

2021 йилда ер солиғи бўйича тушумлар 4082,8 млрд сўмни ташкил этиб, тасдиқланган 2941,0 млрд сўмлик прогнозга нисбатан 1141,8 млрд сўм кўп маблағ тушган. 2021 йилда ер солиғи бўйича тушумларнинг 2641,2 млрд сўми (64,7 фоизи) юридик шахслар ва 1441,6 млрд сўми (35,3 фоизи) жисмоний шахслар ҳисобига тўғри келган. Жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, таҳлил этилаётган йилларда жисмоний шахслардан олинadиган ер солиғидан тушумлар қарийб 3,6 баробарга ортган. Юридик шахс ташкил этмаган деҳқон хўжаликлари томонидан тўланган солиқ тушумларининг сўнгги йилларда ўсиши кузатилиб, 2016 йилда 2,0 млрд.сўмни ташкил этган бўлса, 2021 йилда 21,4 млрд.сўмни ташкил этгани ҳолда таҳлил этилаётган йилларда деярли 10 баробарга ортган. Мамлакатимизда йирик солиқ тўловчиларни алоҳида рўйхатга олиниши ҳисобига улар томонидан тўланган солиқ тушумларида ўзгариш кузатилган. Шунингдек, 2022 йил учун ер солиғи бўйича кутилаётган тушум 2021 йилга нисбатан 6,3 фоиз ўсиш билан 3845,0 млрд сўм тушум прогноз қилинган. Ер солиғи бўйича прогноз қилинган тушумларнинг 2520,0 млрд сўми (65%) юридик шахслар ва 1325,0 млрд сўми (35%) жисмоний шахслар ҳисобига тўғри келиши мўлжалланган[4]. Барпо этилган янги иморатларнинг фойдаланишга топширилиши, кўчмас мулк объектларини инвентаризация қилиш доирасида кадастр органларининг маълумотлар базасида ҳисобга олинмаган кўчмас мулк объектларини аниқланиши мол-мулк ва ер солиқларидан тушумларнинг ошишига олиб келди. Жумладан, 2016 йилда турар жой фонди объектлари сони қарийб 5,3 млн. объектларни ташкил этган бўлса, 2021 йил охирига келиб кўчмас мулк объектлари сони деярли 8 млн. объектни ташкил этиб, шундан қарийб 7,5 млн. турар жой фонди объектларидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида"ги Фармонида асосан айланмадан олинadиган солиқ тўловчилари мол-мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни ҳам тўлашлари белгиланди ҳамда шунга қадар соддалаштирилган тартибда солиқ тўловчилар ҳам ер солиғи тўловчилар этиб белгиланганлиги 2019 йилда ер солиғи тўловчи юридик шахсларнинг улушининг ортишига сабаб бўлди[3]. Ер солиғи тўловчи юридик шахслар таркибида ноқишлоқ хўжалиги корхоналарининг улуши юқори бўлиб, таҳлил этилаётган йилларда уларнинг улуши ўртача 30,4 фоизни ташкил этмоқда. Юридик шахслар таркибида улар томонидан фойдаланилган ер участкалари майдони бошқаларга нисбатан камни ташкил этса-да, энг кўп ер солиғи тушуми қайд этилганидек ноқишлоқ хўжалиги корхоналари зиммасига тўғри келмоқда. Ягона ер солиғига ўтган қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан тўланган ер солиғи суммасининг 2016-2021 йиллардаги ўртача улуши 13,6 фоизга яқинни ташкил этиб, сўнгги йилларда камайиш тенденциясига эга бўлган. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг улуши таҳлил этилаётган йилларда ўртача 1,6 фоизни ташкил этиб, энг кам кўрсаткич 2017 йилда 0,1 фоизни ташкил этган бўлса, юқори кўрсаткич эса 2020 йилда 5,5 фоизни ташкил этган.

Фойдаланилмаётган объектлар (хусусий мулк) учун оширилган ставкаларда ер солиғи тўлаш тартиби жорий этилиши ҳисобига 2019 йилда 29,2 млрд.сўм, 2020 йилда 28,1 млрд.сўм ҳамда 2021 йилга келиб 10,4 млрд.сўм ер солиғидан тушумлар тушишига эришилган.

Таҳлил этилаётган йилларда жами ер солиғи бўйича тушумларнинг ўртача 42,5 фоизи жисмоний шахслар зиммасига тўғри келмоқда. Таҳлил этилаётган йилларда ер солиғи тўловчи жисмоний шахслар томонидан тўланган ер солиғи бўйича энг

кам улуш 2021 йилда 35,3 фоизни ташкил этган бўлса, юқори улуш 2017

йилда 48,7 фоизни ташкил этган.

1-расм. Ер солиғидан тушумларнинг солиқ тўловчилар бўйича шаклланиши [14]

Ер солиғини тўловчилар томонидан тўланган солиқ суммаси таркибини ўрганиш жараёнида амин бўлдики, тадқиқ этилаётган йилларда улар таркибида кескин ўзгаришлар кузатилган. Уларнинг асосий сабаблари сифатида куйидагиларни қайд этиш мумкин:

- ер солиғини тўловчилар таркибини белгилашдаги қонунчиликдаги ўзгаришлар. Жумладан, кичик тадбиркорликни жадал ривожлантириш, мамлакат иқтисодиётида хусусий сектор улушини ошириш, ишлаб чиқариш соҳасида аҳоли бандлигини тўлароқ таъминлаш учун қулай шароит яратиш мақсадида ихчамлаштирилган солиқ тизимининг амал қилганлиги;

- ер солиғи ва ягона ер солиғи бўйича солиқ қонунчилигидаги имтиёзларнинг ўзгариши, имтиёзли муддатларнинг тугаши;

- мамлакатимизда ширкат хўжаликларини фермер хўжалиқларига айлантириш борасидаги Давлат дастурининг ишлаб чиқиши натижасида ширкат хўжалиқларининг фермер хўжалиқларига айлантирилиб борилиши ва ҳ.к.

Маҳаллий бюджетлар даромадларини шакллантиришда ер солиғининг аҳамиятини ва унинг салмоғини таҳлил қиладиган бўлсак, таҳлил қилинаётган йилларда секинлик билан ортиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. 2021 йилда эса ер солиғидан маҳаллий

бюджетларга тушумлар кўрсаткичлари сезиларли ўсган.

3-жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, таҳлил қилинаётган 2016-2021 йилларда ер солиғидан маҳаллий бюджетларга тушумлар ўртача 4,0 баробарга ортган. Ер солиғидан тушумларнинг мамлакат ҳудудлари маҳаллий бюджетларидаги аҳамияти шуни кўрсатадики, ушбу солиқдан тушумларнинг ҳудудлар маҳаллий бюджетлардаги улуши сезиларли фарқланмоқда.

Маҳаллий бюджетларда ер солиғи бўйича тушумларнинг нисбатан юқори улуши Тошкент шаҳри, Самарқанд, Тошкент, Бухоро, Қашқадарё, Фарғона вилоятлари ҳиссасига тўғри келмоқда. Таҳлил қилинаётган йилларда Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетига ер солиғидан тушумларнинг улуши ўртача 16 фоизни ташкил этиб, 2019 йилда юқори улуш, яъни 20,3 фоизни ташкил этган.

Шунингдек, таҳлил этилаётган йилларда ер солиғидан тушумларда энг кам улуш Сирдарё ҳамда Жиззах вилоятлари ҳиссасига тўғри келмоқда. Жиззах вилояти маҳаллий бюджетига 2016 йилда ер солиғидан тушумлар 29,1 млрд.сўмни ёки жами солиқнинг 3,0 фоизни ташкил этган бўлса, 2021 йилга келиб мазкур ҳудуд маҳаллий бюджетига ер солиғидан тушум 138,9 млрд.сўмни ташкил этгани ҳолда таҳлил қилинаётган йилларда 4,8 баробарга ортгани ҳолда юқори ўсиш 2021 йилга тўғри келган.

3-жадвал

Маҳаллий бюджетларга ер солиғидан тушумларнинг ўзгариш динамикаси[14]

Т/р	Худудлар	2016 й		2017 й		2018 й		2019 й		2020 й		2021 й	
		млрд.сўм	фоиз	млрд.сўм	фоиз	млрд.сўм	фоиз	млрд.сўм	фоиз	млрд.сўм	фоиз	млрд.сўм	фоиз
1.	Андижон вилояти	60,5	6,3	70,3	6,4	101,8	6,8	145,6	6,3	154,1	6,5	191,3	4,7
2.	Бухоро вилояти	71,6	7,4	77,4	7,1	83,7	5,6	137,1	5,9	144,4	6,1	339,9	8,3
3.	Жиззах вилояти	29,1	3,0	30,0	2,7	39,9	2,7	63,1	2,7	85,8	3,6	138,9	3,4
4.	Навоий вилояти	50,6	5,2	51,5	4,7	55,1	3,7	74,2	3,2	80,9	3,4	210,1	5,1
5.	Наманган вилояти	55,1	5,7	68,8	6,3	96,5	6,4	136,1	5,9	157,0	6,6	215,2	5,3
6.	Самарқанд вилояти	91,8	9,5	119,3	10,9	146,1	9,7	209,7	9,1	200,3	8,4	326,3	8,0
7.	Сирдарё вилояти	23,6	2,4	23,2	2,1	33,8	2,2	50,9	2,2	60,9	2,6	77,2	1,9
8.	Сурхондарё вилояти	60,3	6,2	72,6	6,6	97,3	6,5	126,9	5,5	150,1	6,3	224,1	5,5
9.	Фарғона вилояти	93,6	9,7	115,1	10,5	147,9	9,8	207,1	9,0	205,4	8,6	316,9	7,8
10.	Тошкент вилояти	124,3	12,9	132,5	12,1	178,3	11,9	285,7	12,4	305,5	12,8	551,1	13,5
11.	Қашқадарё вилояти	81,2	8,4	91,3	8,4	107,3	7,1	177,9	7,7	189,3	7,9	377,7	9,3
12.	Қорақалпоғистон Республикаси	43,8	4,5	51,3	4,7	80,2	5,3	124,8	5,4	164,1	6,9	256,7	6,3
13.	Хоразм вилояти	57,6	6,0	54,9	5,0	73,2	4,9	104,2	4,5	112,2	4,7	175,3	4,3
14.	Тошкент шаҳри	123,6	12,8	133,6	12,2	263,1	17,5	469,9	20,3	376,7	15,8	682,1	16,7
ЖАМИ		966,7	100,0	1091,8	100,0	1504,2	100,0	2313,2	100,0	2386,7	100,0	4082,8	100,0

Ер солиғидан тушумлар таҳлили кўрсатмоқдаки, сўнгги йилда ҳудудларда солиқ тўловчилар сонининг ортиши, шунингдек ихчамлаштирилган солиқ тўловчилар учун ҳам ер солиғининг жорий этилиши каби чора-тадбирларнинг амалга оширилиши ҳисобига тушумларнинг ортишига эришилмоқда.

Юқоридаги маълумотлардан кўришиб турибдики, Жиззах вилояти маҳаллий бюджетлари даромадларида ушбу солиқнинг аҳамияти юқори эмас.

Жиззах вилояти маҳаллий бюджети даромадларига таъсир кўрсатувчи омилларни эконометрик таҳлилни амалга ошириш мақсадида қуйидаги бир қатор асосий кўрсаткичларни танлаб олишга қарор қилдик.

Эконометрик таҳлил учун қуйида келтирилган кўрсаткичлар ва маълумотлар асосида Panel Data жадвали тайёрланди. Panel Data жадвали маълумотлари йиллар ва мамлакатимиз ҳудудлари кесимида аниқ ва сифатли таҳлилий ишланмалар имкониятини беради. Юқорида келтирилганидек, Panel Data жадвали учун маълумотлар Жиззах вилоятининг 13 та тумани доирасида шакллантирилди [16].

Жиззах вилоятида солиқ тушумлари жараёнини эконометрик таҳлилни амалга ошириш учун Panel Data жадвалда келтирилган маълумотлар ва қийматларни STATA дастурида ишлаш учун Panel модели ишлаб чиқилди.

STATA пакетидан фойдаланиб солиқ тушумларига таъсир этувчи омилларни эконометрик таҳлилни амалга ошириш учун ўзаро кетма-кетликда Panel Data маълумотлари кодлаштирди:

1. *in* сўзи билан ҳудудлар шартли номланиб, ҳудудларнинг номлари қуйидагича *Жиззах шаҳри-1, Арнасой тумани-2, Бахмал тумани-3, Ғаллаорол тумани-4, Шароф Рашидов тумани-5, Дўстлик тумани-6, Зомин тумани-7, Зарбдор тумани-8, Зафаробод тумани-9, Мирзачўл тумани-10, Пахтакор тумани-11, Фориш тумани-12, Янгиобод тумани-13* рақами асосида кодлаштирилди.

2. *t* ҳарфи билан 2016 йилдан 2021 йиллар белгиланган ва улар қуйидагича

2016 йил–1, 2017 йил–2, 2018 йил–3, 2019 йил–4, 2020 йил–5 ва 2021 йил–6 сони билан кодлаштирилди, маълумотлар мазкур йилларнинг 31 декабрь ҳолатига олинди.

3. *Daromadlar*– Жиззах вилояти маҳаллий бюджетларига бириктирилган солиқлар ва йиғимлари бўйича даромадлари, млрд.сўмда

4. *Xarajatlar* – Жиззах вилояти маҳаллий бюджетлар харажатлари, млрд.сўм

5. *YuShErST* – Маҳаллий бюджетларга юридик шахслар ер солиғидан тушумлар, млрд.сўмда

6. *JshErST* – Маҳаллий бюджетларга жисмоний шахслар ер солиғидан тушумлар, млрд.сўмда

7. *MBDUSA*– Маҳаллий бюджет даромадларида умумдавлат солиқларидан ажратмаларнинг улуши, млрд.сўмда

8. *MBDBDT*–Маҳаллий бюджет даромадларида бошқа (солиқсиз) даромадлардан тушумлар, млрд.сўмда

9. *STJShS* – Солиқ тўловчи жисмоний шахслар сони

10. *STYuShS* – Солиқ тўловчи юридик шахслар сони

Panel Data маълумотлари турли ўлчов бирлигида келтирилганлиги сабабли уларни битта ўлчов бирлигига келтириш учун *ln* тарзда натурал логариф орқали бир хил тартибда олинди, бу STATA пакетида ишлаш учун зарур бўлган *Do* ва *dta* файлларни шакллантириш имкониятини беради.

Panel модели Panel маълумотлари асосида шакллантирилади, яъни кесишувчи ва вақтли қаторлар орқали тузилган маълумотлар ушбу рўйхати ишлаб чиқилди. Panel модели тенгламаларида *it* биргаликда қўлланилади. Масалан, *id* ҳудудлар қатори, *t* вақт қаторлари, *y* **Daromadlar**, $x_{1..n}$ дейилганда *u* га таъсир қилувчи ўзгарувчан кўрсаткичлар қабул қилинган.

Эконометрик таҳлил учун Panel модели қуйидаги эконометрик моделлардан иборат бўлади: Pooled OLS estimator (POLSE), First differences estimator

(FDE), Fixed effects estimator(FEE), Random effects estimator(REE).

$$POLS \text{ modeli: } y_{it} = \beta_0 + \beta_1 x_{1it} + \beta_2 x_{2it} + u_{it}$$

$$FDE \text{ modeli: } \Delta y_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta x_{1it} + \beta_2 \Delta x_{2it} + \Delta u_{it}$$

$$FEE \text{ modeli: } y_{it} - \bar{y}_i = \beta_1(x_{1it} - \bar{x}_{1i}) + \beta_2(x_{2it} - \bar{x}_{2i}) + (u_{it} - \bar{u}_i)$$

$$REE \text{ modeli: } y_{it} - \theta \bar{y}_i = \beta_0 + \beta_1(x_{1it} - \theta \bar{x}_{1i}) + \beta_2(x_{2it} - \theta \bar{x}_{2i}) + (a_i - \theta a_i) + (u_{it} - \bar{u}_i)$$

Биринчи модел энг кичик квадратлар ёрдамида тузиладиган кўп омилли модел билан бир турдаги ҳолатни ифодалайди, иккинчи моделда кўрсаткичларнинг олдинги йиллардаги ўзгариш даражаси таъсири инобатга олинган. Моделларнинг ишончилиги Hausman ва Breusch Pagan тестлари орқали текширилади.

Ушбу гипотеза асосида натижавий омилга таъсир қилувчи Panel моделининг Pooled OLS estimator(POLSE), First differences estimator (FDE), Fixed effects estimator(FEE), Random effects estimator(REE) моделларини STATA дастури асосида ишлаб чиқамиз.

reg \$ylist \$xlist

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	78
Model	28.6502474	7	4.09289248	F(7, 70)	=	31.98
Residual	8.96008328	70	.12800119	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.7618
				Adj R-squared	=	0.7379
Total	37.6103307	77	.488445853	Root MSE	=	.35777

Daromadlar	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
Karajatlar	-.006835	.1592657	-0.04	0.966	-.3244804 .3108104
YuShErST	.1012117	.0352581	2.87	0.005	.0308917 .1715317
JshErST	.17861	.0770158	2.32	0.023	.0250067 .3322132
MBDUSA	.0432254	.016682	2.59	0.012	.0099543 .0764966
MBDBDT	.2142175	.0440071	4.87	0.000	.1264481 .3019869
STJShS	-.42694	.1667046	-2.56	0.013	-.7594218 -.0944582
STYuShS	.7758787	.1958236	3.96	0.000	.3853209 1.166437
_cons	1.356329	.9382085	1.45	0.153	-.5148684 3.227527

2-расм. Panel моделининг Pooled OLS estimator(POLSE) модели натижалари

Ушбу натижалар Panel моделининг Pooled OLS estimator(POLSE) модели натижалари бўлиб, Daromad ларга Karajatlar ҳамда STJShS тескари таъсир этиши аниқланди. STJShSларнинг бир

фоизга ортиши Daromad ларнинг -0.42 фоизга камайишига олиб келар экан. Daromad ларга энг кучли таъсир этувчи омил эса STYuShS омили ҳисобланиши аниқланди.

* First-differences estimator
reg D. (\$ylist \$xlist), noconstant

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	65
Model	10.8756362	7	1.55366231	F(7, 58)	=	7.83
Residual	11.511498	58	.198474104	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.4858
				Adj R-squared	=	0.4237
Total	22.3871342	65	.344417449	Root MSE	=	.4455

Daromadlar	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
Karajatlar	-.2641804	.2431095	-1.09	0.282	-.7508169 .2224561
D1.					
YuShErST	.0800894	.0399946	2.00	0.050	.0000315 .1601472
D1.					
JshErST	.3121006	.1971482	1.58	0.119	-.0825344 .7067356
D1.					
MBDUSA	.0179688	.0274784	0.65	0.516	-.0370351 .0729728
D1.					
MBDBDT	.2725239	.0471958	5.77	0.000	.1780513 .3669965
D1.					
STJShS	.5518816	.5527833	1.00	0.322	-.5546344 1.658398
D1.					
STYuShS	.4499311	.4509139	1.00	0.323	-.4526711 1.352533
D1.					

3-расм. Panel моделининг First differences estimator (FDE) модели натижалари

First differences estimator (FDE) вақт омилини ҳам ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган модел бўлиб, бунда омил белгининг бир бирликка ўзгариши бир йилдан кейин натижавий белгига қанчалик таъсир этиши аниқланади. Маълумотлардан кўрадиган бўлсак, бунда Харajatlar дан бошқа барча танлаб олинган

омил белгилар Daromad га ижобий таъсир этиши аниқланди. STJShS омили ҳам бир йилдан кейин Daromad ларга ижобий таъсир кўрсатиб, ҳаттоки энг яхши омил ҳисобланар экан, демак STJShS омилининг бир фоизга ортиши бир йилдан кейин Daromadларнинг 0.55% га ортишига олиб келиши аниқланди.

```

. * Fixed effects or within estimator
. xtreg $ylist $xlist, fe

Fixed-effects (within) regression
Group variable: id

R-sq:
  within = 0.4782
  between = 0.8682
  overall = 0.7123

Number of obs   =      78
Number of groups =      13

Obs per group:
   min =      6
   avg =     6.0
   max =      6

F(7, 58) =      7.59
Prob > F   =     0.0000
    
```

Daromadlar	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
Karajatlar	-.284222	.2511366	-1.13	0.262	-.7869264 .2184824
YuShErST	.0882648	.042479	2.08	0.042	.0032339 .1732957
JshErST	.291725	.1323725	2.20	0.032	.0267527 .5566973
MBDUSA	.0223571	.0253729	0.88	0.382	-.0284322 .0731464
MBDBDT	.2460293	.0570905	4.31	0.000	.1317502 .3603084
STJShS	.0319188	.4192119	0.08	0.940	-.807225 .8710626
STYuShS	.789855	.3723653	2.12	0.038	.0444849 1.535225
_cons	-1.903884	3.543575	-0.54	0.593	-8.99712 5.189352
sigma_u	.35425935				
sigma_e	.34616147				
rho	.51155991	(fraction of variance due to u_i)			

F test that all u_i=0: F(12, 58) = 1.40 Prob > F = 0.1934

4-расм. Panel моделининг Fixed effects estimator(FEE) модели натижалари

Fixed effects estimator(FEE) модели F testi бўйича иқтисодий жиҳатдан ишончли бўлиб, F testi нинг эҳтимоллиги 0,000 га тенглиги моделнинг адекватлигини ифодалайди. Ушбу модел бўйича ҳам STYuShS энг яхши таъсир этувчи омил эканлиги аниқланди. Мазкур омил

белгининг бир фоизга ортиши натижавий белгининг 0.78 фоизга кўпайишига таъсир этади.

Random effects estimator(REE) модели ҳар бир туман бўйича ўртачалари натижавий белгига қанчалик таъсир этиши орқали ишлаб чиқилади.

```

. * Random effects estimator
. xtreg $ylist $xlist, re theta

Random-effects GLS regression
Group variable: id

R-sq:
  within = 0.4435
  between = 0.9390
  overall = 0.7618

Number of obs   =      78
Number of groups =      13

Obs per group:
   min =      6
   avg =     6.0
   max =      6

Wald chi2(7) =     223.83
Prob > chi2   =     0.0000

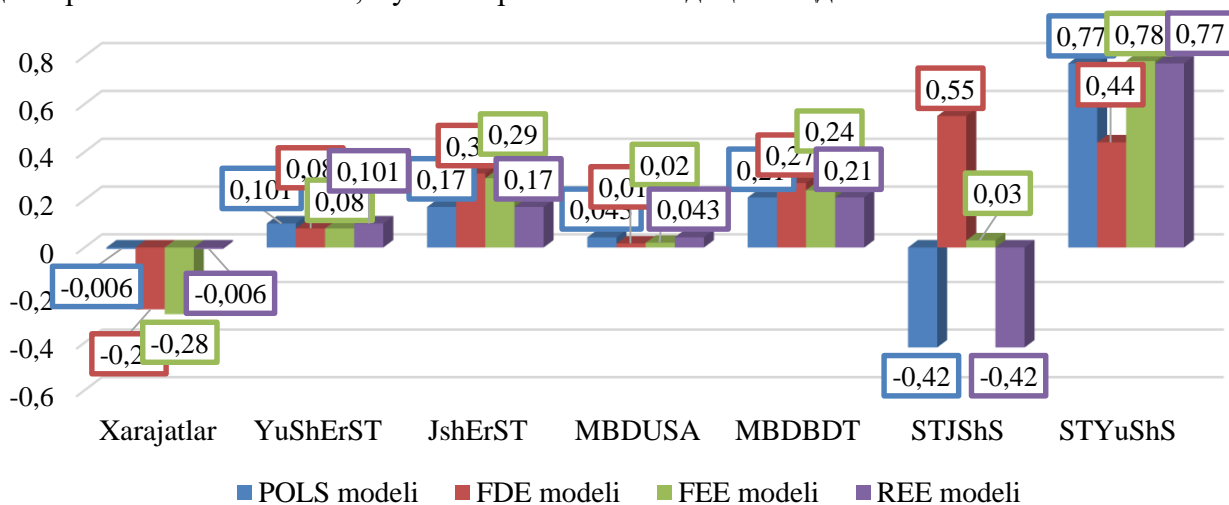
corr(u_i, X) = 0 (assumed)
theta        = 0
    
```

Daromadlar	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
Karajatlar	-.006835	.1592657	-0.04	0.966	-.31899 .30532
YuShErST	.1012117	.0352581	2.87	0.004	.0321071 .1703163
JshErST	.17861	.0770158	2.32	0.020	.0276617 .3295582
MBDUSA	.0432254	.016682	2.59	0.010	.0105294 .0759215
MBDBDT	.2142175	.0440071	4.87	0.000	.1279651 .3004699
STJShS	-.42694	.1667046	-2.56	0.010	-.753675 -.100205
STYuShS	.7758787	.1958236	3.96	0.000	.3920715 1.159686
_cons	1.356329	.9382085	1.45	0.148	-.4825254 3.195184
sigma_u	0				
sigma_e	.34616147				
rho	0	(fraction of variance due to u_i)			

5-расм. Panel моделининг Random effects estimator(REE) модели натижалари

Нausman ва Breusch Pagan тестлари олиб борилган илмий тадқиқот асосида шакллантирилган эконометрик моделлар ишончли эканлиги, хулосаларни

иқтисодий маънога эга эканлигини, натижаларни иқтисодий қарорлар қабул қилишда фойдаланиш мумкинлигини тасдиқламоқда.

6-расм. Маҳаллий бюджетлар даромадлари барқарорлигига таъсир этувчи омилларнинг эконометрик модели натижалари

Ишлаб чиқилган тўртта моделнинг қийматлари бўйича шундай хулосага келдикки, Жиззах вилоятлари туманлари кесимида маҳаллий бюджет даромадларига солиқ тўловчи юридик шахслар сони энг муҳим омил ҳисобланиб, ушбу омилнинг бир фоизга ортиши ўртача маҳаллий бюджет даромадларини 0,77 % ортишига таъсир этади.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ресурслардан фойдаланиш даражасига ва атроф-муҳитга таъсирига кўра солиққа тортиш тизими яратилмас экан, мамлакатимизда ресурслардан самарали ва оқилона фойдаланишга қаратилган иқтисодий механизмнинг самарадорлигини таъминлашга эришиб бўлмайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларини солиққа тортиш борасидаги ислохотлар жараёни улар фаолиятига давлатнинг аралашувига доир бўлган муносабатларни биргаликда такомиллаштириш амалга оширилгандагина ўзининг самарасини бериши мумкин.

Хулоса. Шу ўринда ер солиғидан тушумларнинг маҳаллий бюджетлардаги аҳамиятини оширишга қаратилган фикр-

мулоҳазаларимиз борасида тўхталадиган бўлсак, айтишимиз мумкинки, унинг амалдаги механизмда қатор муаммолар мавжуд.

Бугунги кунда ер солиғи ставкалари ердан фойдаланиш мақсадига кўра белгиланган бўлсада, унинг ставкасини белгилашдаги асосий мезон қилиб ернинг бонитети, яъни сифатининг эътиборга олинishi адолатли ҳолат албатта, лекин республикаимизда ер солиғи юқининг асосий қисми ноқишлоқ хўжалиги корхоналари ҳиссасига тўғри келган бир шароитда, улар учун ер солиғи объектининг ер майдони ҳисобланиши мақсадга мувофиқ эмас. Чунки ноқишлоқ хўжалиги корхоналарининг асосий фаолияти қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ эмаслигини эътиборга олган ҳолда, бундай корхоналар учун ер солиғи объекти ер участкалари майдони эмас, балки ернинг жойлашувига, унга бўлган талаб ва таклиф асосида шаклланган ернинг қийматидан ундирилиши ўзини моҳиятини кўпроқ намоён этади.

Ер солиғининг амал қилиш механизмини таҳлилидан келиб чиққан ҳолда айтишимиз мумкинки, хўжалик юритувчи субъектларнинг ер ресурсларидан самарали ва оқилона

фойдаланиш механизми кўп жиҳатдан солиққа тортиладиган ер участкалари майдони ва ер солиғи ставкаларига боғлиқ ҳолда шаклланади[7].

Фикримизча, ер солиғи ставкаларини белгилашда ер майдонининг жойлашуви, сифати, етиштириладиган маҳсулот тури эътиборга олинishi лозим, яъни ердан олинадиган амалий фойда назарда тутилиши керак.

Ноқишлоқ хўжалик мақсадларида ерлардан фойдаланадиган юридик шахслар учун ер солиғи ставкаларини уларнинг фаолият турига қараб табақалаштириш лозим.

Мамлакатимизда босқичма-босқич ер қийматининг иқтисодий (бозор) қийматини жорий этиш ва ушбу қийматдан келиб чиққан ҳолда солиқ ставкаларини белгилаш мақсадга мувофиқ.

Ер солиғини тўлаш тартибини бузганлик учун белгиланган молиявий

жазо ва маъмурий жарималарни миқдорини ошириш лозим, чунки амалдаги солиқ ставкалари ер солиғини маҳаллий бюджетларга тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини таъминлай олмаяпти.

Ривожланган мамлакатлар ижобий тажрибасидан фойдаланган ҳолда мамлакатимизда ер ва мол-мулк солиғини бирлаштирган ҳолда кўчмас мулк солиғини жорий этиш асосида маҳаллий бюджетлар даромадлари барқарорлигини таъминлаш лозим.

Юқоридагилардан келиб чиқиб таъкидлаш мумкинки, маҳаллий бюджетлар бириктирилган даромадларини кўпайтириш, шу жумладан ер солиғидан тушумларни ошириш орқали маҳаллий бюджетларнинг барқарорлигини таъминлаш ҳамда маҳаллий ҳокимият органлари масъулиятини янада ошириш бугунги куннинг асосий ва долзарб масалаларидан бири бўлиб қолаверади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2021. – 19 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг ер кодекси. <https://lex.uz/docs/152653>.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги «Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида»ги ПФ-5468-сон Фармони.www.Lex.uz.
4. Ўзбекистон Республикасининг “2022 йил учун Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети тўғрисида”ги Қонуни лойиҳаси ва 2022 йил учун бюджетнома бўйича Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб Палатасининг хулосаси. <https://ach.gov.uz/uz/lists/view/176>.
5. Алексеева А. Полномочия органов местного самоуправления по налогообложению земли. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Белгород – 2012.стр-23.
6. Мейлиев О.Р. Налоговые факторы экономического развития регионов // Экономика и бизнес: теория и практика. 2017. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovye-factory-ekonomicheskogo-razvitiya-regionov>.
7. Мейлиев О. Р. Маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришда солиқларнинг аҳамиятини ошириш //Молия ва банк иши илмий электрон журналы.–Т.: БМА. – 2020. – №. 3. – С. 297-306.
8. Тошқулов А. Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланишни солиқлар воситасида рағбатлантириш. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий журналы. №5, октябрь, 2021 йил.
9. Сафаров Ғ. Табиий ресурс ва мол-мулкларни солиққа тортишни такомиллаштириш.

“Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 6, декабрь, 2019 йил.

10. Тўлақов У. Ўзбекистонда ер солиғи ривожланиши истикболлари. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2021 yil.

11. Peter Wyatt. From a property tax to a land tax – who wins, who loses?. Land Use Policy 31 August 2019. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837719307975>

12. Cathy Hughes, Sarah Sayce, Pete Wyatt. Implementing a land value tax: Considerations on moving from theory to practice. 2020. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837719315704>.

13. Ярдякова И. Совершенствование земельного налога с применением земельной ренты. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Бишкек-2011. стр-30.

14. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари.

15. Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари.

16. Жиззах вилояти молия ва солиқ бошқармалари маълумотлари.